

DESCOPERIRI MITHRIACE LA POJEJENA (JUD. CARAȘ SEVERIN)

DE

NICOLAE GUDEA și OVIDIU BOZU

În prima jumătate a lunii aprilie 1976 s-a desfășurat la Pojejena, în castrul roman, cea de-a treia campanie de cercetări arheologice¹. Printre alte lucrări a fost dezvelit și turnul din colțul de nord-est al castrului. Turnul are plan trapezoidal cu dimensiunile 3,90 (3,70) × 3 m. El s-a conservat relativ bine. Excepție face latura scurtă, spre interior și marginile din interior ale celorlalte laturi, care au fost distruse de o pătrundere în formă ovală. Pietrele zidului însă nu au fost scoase, așa cum s-a întâmplat cu cea mai mare parte a incintei, fapt ce ne îndreptățește să credem că turnul a fost ținta unor căutători de comori. Aceștia nu au avut drept scop folosirea pietrei, ce a fost rearuncată în groapă după ce probabil nu s-a găsit comoara așteptată. În groapa săpată de ei ordinea normală a materialului de construcție și stratigrafia turnului au fost deranjate. Între dărămături au apărut mai multe fragmente de marmură, dintre care pe 18 au putut fi recunoscute reprezentări legate de cultul zeului Mithras.

Comunicăm aici primele observații în legătură cu această descoperire și semnificația ei. Lista materialelor este următoarea.

1. *Placă rotivă* din marmură de culoare alburie; fragment cu dimensiunile 11,2 × 7,5 × 1 cm. Reprezintă partea superioară și centrală a piesei, cu două registre despărțite de un chenar boltit, cu lățimea de 4 mm. Chenarul lateral exterior are lățimea de 5 mm. În registrul superior se distinge de la stînga spre dreapta: 1 corbul, purtătorul mesajului către zeu; 2 un personaj șezînd, cu miinile întinse înainte; zeul Mithras șezînd pe o piatră și ținînd în miini un arc. Restul registrului lipsește, fiind rupt. În registrul inferior, în poziție centrală apare Mithras. Se păstrează numai partea superioară a corpului cu bustul. Fața zeului este întoarsă puțin spre dreapta, astfel că apare chiar îndreptată către privitor. Elementele feței nu se disting bine. Pe cap zeul poartă o bonetă frigiană. În stînga sus se distinge capătul fluturînd al mantiei. Mîna stîngă este îndoită, dar întinsă înainte, palma apucînd botul taurului. Cu mîna dreaptă înfige cuțitul în gîtul taurului. Capătul minerului de la pumnal se distinge puțin. În spatele zeului, deasupra faldurilor mantiei, se distinge bustul unui personaj, foarte schematic redat, care îl reprezintă pe Sol (soarele). Sub faldurile mantiei, în stînga, se distinge partea de sus a bonetei frigiene a lui Cautes, unul din acoliții lui Mithras. În fața zeului, în dreapta se

¹ N. Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, Banatica, 3, 1975, p. 333—343.

văd părți din ceea ce trebuia să fie Cautopates, celălalt acolit al zeului. Lucrarea este de bună calitate, dar schematic executată. Muzeul județean din Reșița. Inv. P 76. R 1 (fig. 1/1).

2. *Placă votivă* din marmură albă; fragment alcătuit din cinci fragmente lipite în laboratorul Muzeului de istorie a Transilvaniei. Reprezintă partea superioară a piesei. Lățimea totată a piesei a fost 20,2 cm; lungi-

Fig. 1. Pojejena. 1 Placă votivă, fragmentul nr. 1; 2 placă votivă, fragmentul nr. 2 cu inscripția *DEO INVICTO*.

mea diferă la cele două capete; la marginea stângă este 10 cm, iar la marginea dreaptă, 17,5 cm. Grosimea plăcii este 12 mm. Se păstrează trei registre despărțite prin chenare. Între registrul superior și cel următor, un chenar orizontal, cu lățimea de 7 mm; între registrul al doilea și cel de-al treilea, un chenar în boltă cu lățimea de 8 mm. În partea superioară piesa avea un chenar exterior, lat de 12 mm, iar lateral se păstrează un chenar lat de 10 mm.

Registrul superior are cîmpul de $10 \times 3,5$ cm. Marginile interioare ale chenarului au fost vopsite în roșu cu miniu de plumb. Colțul din stînga sus al registrului este rupt. Pe registru se disting, de la stînga spre dreapta : 1, o parte dintr-un personaj (Mithras ?); 2, un personaj în genunchi, spre stînga, cu mîinile împreunate și întinse înainte ca pentru rugă; 3, un cap de taur cu coarne; 4, un pat reprezentat de o succesiune de elemente de formă dreptunghiulară; 5, la capătul lui spre stînga, un personaj șezînd călare peste „pat” cu o mîină pe capătul patului (dreapta), iar cu stînga întinsă înainte peste picioarele altui personaj întins pe spate, cu mîinile sub cap, cu fața întoarsă spre privitor; 6, în colțul drept, un bust coafat, cu mîinile împreunate pe pîntece.

Registrul al doilea are lățimea de 19 cm; la capete are înălțimea de 6 cm, la mijloc de 1,5 cm. Marginile spre interior ale chenarului au fost vopsite cu miniu roșu. În partea stîngă în colț apare Sol (soarele) călare; urmează apoi corbul, purtătorul mesajului către zeu, aplecat spre cîmpul registrului principal, peste chenar; în colțul din dreapta Selene (luna) în picioare, nudă, cu fața spre privitor; la mijloc se află cinci pătrate în relief, așezate în linie.

Registrul principal păstrează numai partea sa superioară, spre dreapta; sub chenarul în boltă, în poziție centrală, apare Mithras. Se păstrează numai partea superioară din bust cu brațul stîng. Zeul poartă boneta frigiană și stă cu fața spre privitor; elementele feței se disting foarte slab. În partea stîngă se văd faldurile mantiei fluturînde; în partea dreaptă se vede mina stîngă, cu a cărei palmă prinde botul taurului. În dreapta scenei se distinge bine Cautopates; se păstrează partea de sus a corpului de la mijloc. Acolitul poartă bonetă frigiană, peste umeri atîrnă o mantie. Elementele feței se disting greu. Cu mina stîngă ține o faclă cu flacăra în sus; lumina feței este vopsită roșu. Chenarul interior a fost și el vopsit cu roșu.

Pe chenarul superior și pe cel lateral din dreapta au fost incizate litere; sus *DEO INVICTO*, cu litere înalte de 9 mm; lateral, mai multe litere înalte de 7 mm, dar și 8—9 mm din care distingem doar . . . *A P A* . . . *EX [voto]?*. Interiorul literelor a fost vopsit cu miniu de plumb, roșu. Lucrarea este de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. Inv. P 76. R2 — 6 (fig. 1/2).

3. *Basorelief* din marmură albă; fragment cu dimensiunile $16,5 \times 6,5 \times 2$ cm; reprezintă marginea din dreapta a piesei, cu un chenar lateral, cu lățimea de 15 mm, vopsit în partea interioară pe o lățime de 3—4 mm cu vopsea roșie de miniu de plumb.

Se păstrează o parte din corpul lui Cautopates, acolitul lui Mithras. Capul, piciorul drept de sprijin și laba piciorului stîng lipsesc. Era îmbrăcat cu o tunică lungă pînă deasupra genunchilor; cutele ei erau vopsite în roșu; la briu atîrnă un pumnal a cărui teacă era vopsită în roșu. De la gît, trezînd peste umărul stîng, se distinge mantia vopsită și ea în roșu. În mina stîngă ținea o faclă, al cărei capăt stă în palma mîinii stîngi; mijlocul ei se sprijinea pe umărul stîng; capătul este rupt. Facla era în întregime vopsită în roșu. De faclă era prins, atîrnînd deasupra umărului stîng ieșînd peste chenar un vas cu toartă (?) sau un coșuleț (?) vopsit cu culoare verde sau albastră. Calitatea lucrării este foarte bună. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 7 (fig. 2/1).

2

4

Fig. 2. Pojejena. 1. Fragmentul nr. 3 de basoreliev; 2. placă votivă, fragmentul nr. 4; 3 placă votivă, fragmentul nr. 5.

4. *Placă votivă* din marmură albă cu mică; fragment cu dimensiunile de $11 \times (6 + 11) \times 1,8$ cm; reprezintă o parte din marginea laterală spre stînga și de jos a piesei. Se disting: gamba piciorului drept al lui Mithras, care apasă piciorul și coapsa taurului; sub acestea se observă coada șerpuiind a șarpelui. În partea inferioară se află un chenar lat de 4—5 cm, anepigraf. Execuție de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 8 (fig. 2/2).

5. *Placă votivă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile de $14 \times 14,2 \times 2,2$ cm. Se păstrează colțul inferior din stînga al piesei, cu o parte din marginea laterală și de jos. Chenarul are lățimea de 10 mm lateral și 20 mm în partea de jos. Partea interioară a chenarului era vopsită cu miniu roșu. Se păstrează fragmente din două registre; registrul principal și registrul inferior.

Din registrul principal se disting de la stînga spre dreapta: Cautes stînd cu picioarele încrucișate; stîngul este adus în fața piciorului drept; capul acolitului lipsește; era îmbrăcat cu o tunică lungă pînă la genunchi, ale cărei falduri se disting bine; pe piept se disting părți din mantie. Mîna dreaptă atîrnă pe lîngă corp și ține o faclă (?) cu flacăra în jos. Spre dreapta se vede piciorul zeului, care apasă asupra coapsei și piciorului taurului; sub acestea se distinge scorpionul (?) și o parte din coada șarpelui.

În registrul inferior se păstrează doar două scene: în prima scenă, un personaj în picioare, cu brațul drept ridicat, iar brațul stîng întins înainte în jos; în fața lui, ingenuchiat, se află un al doilea personaj cu mîinile întinse spre primul ca și cum ar vrea să-i prindă mîna stîngă; urmează două personaje (Sol și Mithras) minuscul reprezentate într-un mausoleu, așezați unul în fața altuia șezînd. Partea interioară a chenarului și probabil și scenele au fost vopsite cu roșu. Calitatea execuției este bună. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 9 (fig. 2/3).

6. *Placă votivă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile $11,5 \times 7,5 \times 2$ cm; reprezintă colțul din stînga sus al piesei. Se păstrează chenarul lat de 14 mm în partea superioară și 16 mm lateral.

Chiar în colț sus apare Sol(soarele), foarte schematic reprezentat, elementele feței nu se disting. Spre dreapta apar faldurile mantiei zeului (Mithras); se pare că piesa avea numai registrul principal obișnuit. Jos, sub imaginea lui Sol, pare a se distinge partea de sus a bonetei frigiene a lui Cautes (?). Execuția piesei este de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 13—14 (fig. 3/1).

7. *Placă votivă* din marmură albă cu mică; fragment cu dimensiunile $6,8 \times 4 \times 1,5$ cm. Reprezintă o margine a piesei, fără a se putea stabili care dintre ele. Chenarul are lățimea de 15 mm. În cîmp se disting părți din scene pe care nu le putem determina. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 15 (fig. 3/2).

8. *Placă votivă* de marmură albă; fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 4 \times 1,5$ cm; reprezintă o parte din marginea piesei, fără a se putea determina poziția. Fragmentul de scenă din cîmpul piesei nu se poate preciza. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 16 (fig. 3/3).

9. *Placă votivă* din marmură de culoare cenușie deschisă; se păstrează două fragmente: primul cu dimensiunile $10,2 \times 5,5 \times 1$ cm (fig. 3/4) al doilea cu dimensiunile $7,5 \times 4 \times 1$ cm (fig. 3/5).

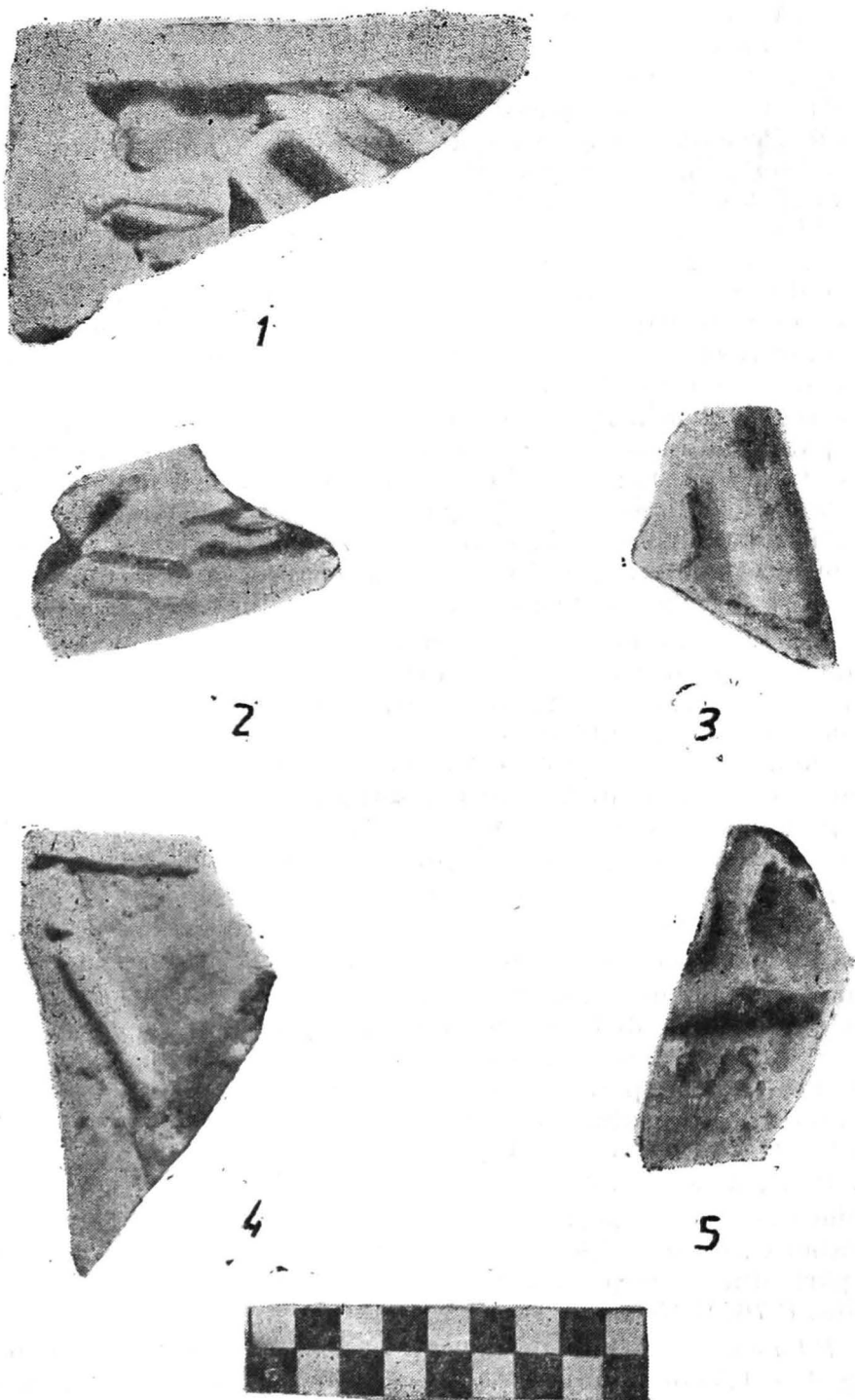

Fig. 3. Pojejena. 1 Placă votivă, fragmentul nr. 6; 2 placă votivă, fragmentul nr. 7; 3 placă votivă, fragmentul nr. 8; 4,5 două fragmente ale plăcii votive nr. 9.

Pe primul fragment se distinge în partea superioară un chenar lat de 8 mm. Numim partea superioară poziția în care prezentăm noi piesa, fără a avea certitudinea că este cea adevărată. În cîmp se distinge o faclă aplecată spre stînga. Ea pare ținută de un personaj din care pareă se distinge ceva (?). În partea stîngă a faclii se văd părți dintr-o scenă ce ar putea reprezenta mîna stîngă a zeului prinzînd botul taurului (?). În acest caz am avea de a face cu partea dreaptă a unui relief mithriac obișnuit, adică acolo unde de obicei stă Cautopates.

Al doilea fragment reprezintă sigur o parte din registrul inferior. În cîmp pare a se distinge șarpele (?). Sigur se află un chenar lat de 30 mm pe care se păstrează părți dintr-o inscripție cu litere scrise pe două rînduri. Înălțimea literelor este de 7 mm ...]*NUS* ... /*E.* (*centuria*) *ST* [...]. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 9—10.

10. *Statuetă* din marmură albă; fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 3,5 \times 3,5$ cm.

Reprezintă capul zeului Mithras cu bonetă frigiană; virful bonetei este rupt. Fața zeului este ovală, încadrată de o coafură. Elementele feței se disting bine: ochii nu sînt destul de vizibili, nasul e drept, gura, cu buzele bine definite. Realizare de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 12 (fig. 4/1).

11. *Statuetă* sau grup statuar de marmură albă; fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 7 \times 3,5$ cm. Reprezintă o scenă mithriacă.

Se păstrează o parte din corpul lui Mithras, bustul, fără cap; se distinge doar mîna dreaptă, cu care ține pumnalul. Din pumnal se vede butonul mînerului și o parte din lamă, care nu e înfiptă în gîtul taurului. Palma mîinii stîngi cu care ține pumnalul este bine redată. Pe mînă se disting cutele tunicii. În față se văd o parte din antebraț și degetele mîinii stîngi, cu care ține botul taurului, capul taurului se distinge clar: ochii, coarnele și cutele gîtului îndoit. Lucrare de bună calitate. Muzeul județean din Reșița. P 76. R 11 (fig. 4/2).

Fragmentele mai sus descrise reprezintă în mod sigur 8—9 monumente votive (dacă nu mai multe) închinat lui Mithras. Este probabil ca fragmentele 10—11 să facă parte din aceeași piesă. La această părere contribuie tipul reprezentării, felul și forma execuției și chiar materialul din care a fost executată piesa.

Calitatea execuției pieselor, deci a reprezentărilor, fără a excela, poate fi apreciată ca bună. Schematizarea reprezentărilor este o trăsătură generală a pieselor votive mithriace². Judecînd după data probabilă a construirii în piatră a castrului de la Pojejena, piesele datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al II-lea³.

Concentrarea acestor piese într-un castru nu poate fi explicată. S-ar putea presupune existența unui mic sanctuar în turnul respectiv. Practica construirii acestor sanctuare se opune însă. Unele piese mai au mortar imprimat pe fața inferioară, semn al încastrării lor într-un zid. Se poate în același timp presupune că aceste piese au fost ulterior aruncate în turn

² F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles, I—III, 1894—1896; M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Haga, I—II, 1956—1960.

³ N. Gudea, *op. cit.*, p. 340.

1

2

Fig. 4. Pojejena. 1 Capul zeului Mithras, fragmentul de statueta nr. 10; **2** fragmentul de statueta sau grup statuar nr. 11.

de creștini (!). Pentru prima dată avem descoperiri în număr atît de mare provenind dintr-un castru de la nord de Dunăre. Cele două mari repertorii ale religiei mithriace nu menționează un fapt similar⁴. Dacă pieselor descoperite de noi le adăugăm alte două descoperiri mai vechi de piese mithriace⁵, se întărește ipoteza existenței unui sanctuar la Pojejena. În orice caz prezența numeroaselor piese ale cultului mithriac la Pojejena vine în sprijinul ipotezei potrivit căreia Mithras se bucura de mare popularitate în rîndul soldaților⁶.

Nu am găsit piese analoge sau foarte apropiate de cele descoperite de noi. Mai ales nu apar detalii asemănătoare cu scenele din registrul superior al piesei nr. 1. Pe de altă parte, reprezentarea lui Cautopates (piesa nr. 3) este total inedită.

Scopul lucrării noastre a fost acela de a pune la dispoziția specialiștilor în istoria vieții spirituale a antichității un material nou, găsit în condiții de săpături sistematice.

NEW MITHRAIC FINDS AT POJEJENA

ABSTRACT

The authors present and analyse eleven fragments of votive plaques dedicated to Mithras. They were discovered in the NE corner tower of the Roman camp at Pojejena (Caraș-Severin county) during the excavation carried out in the spring of 1976. The fragments probably represent 8—9 reliefs and statuettes. On account of the great number of Mithraic monuments discovered at Pojejena, the authors presume the existence of a mithraeum, may be in the camp itself.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Pojejena. 1 Votive plaque, fragment; 2 votive plaque, fragment with the inscription DEO INVICTO.

Fig. 2. Pojejena. 1 Fragment of bas relief; 2 votive plaque, fragment; 3 votive plaque, fragment.

Fig. 3. Pojejena. 1 Votive plaque, fragment; 2 votive plaque, fragment; 3 votive plaque, fragment; 4,5 two fragments of votive plaque.

Fig. 4. Pojejena. 1 The head of the god Mithras, fragment of statuette; fragment of statuette or statuary group.

⁴ Vezi supra nota 2.

⁵ J. Hampel, ArchErt, 1896, p. 374; D. Isac, I. Stratan, Banatica, 2, 1973, p. 120, fig. 3.

⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 372.